

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות

לשכת רב הקמפוס

דף שבו עי

מאת היחידה ללימודי יסוד ביהדות

מספר 675

פרשת נח, תשס"ז

נח לאחר המבול - היבטים פסיכולוגיים*

אריה ארזי

ראש מנהל הסטודנטים

הופעתו של נח על במת הסיפור המקראי מעוררת תקוות גדולות, שבאות לביטוי כבר בשם שניתן לו. הכתוב מספר לנו כי למך אביו קרא את שמו נח "לאמר: זֶה יִנְחַמְנוּ מִמַּעֲשֵׂנוּ, וּמִמַּעֲבוֹן יְדֵינוּ, מִן-הָאָדָמָה, אֲשֶׁר אָרְרָה ה'" (ה:כט), ואומר רש"י על-אתר: "זה ינחמנו - יניח ממנו את עיצבון ידיו. עד שלא בא נח לא היה להם כלי מחרישה, והוא הכין להם, והייתה הארץ מוציאה קוצים ודרדרים כשזורעים חטים, מקללתו של אדה"ר. ובימי נח נחה, וזהו ינחמנו". בתחילת הפרשה מעידה עליו התורה: "נח איש צדיק תמים היה בלדתו את הא-להים התהלך נח" (ו:ט), אך בהמשך מספרת התורה את קורותיו לאחר המבול: "ויחל נח איש האדמה ויטע כרם. וישת מן היין וישכר ויתגל בתוך אהלה. וירא חם אבי כנען את ערוֹת אביו ויגד לשני אחיו בחוץ" (ט:כ-כג).

המדרשים מתייחסים לשינוי שחל בנח, בהתנהגותו ובמעמדו, ומציינים שבתחילה קראו ה' "צדיק", ולבסוף, כשהשתכר, קראו "עם הארץ" שנאמר "איש האדמה"¹.

ידועה המחלוקת (סנהדרין קח ע"א ובעוד מקומות) בין ר' יהודה ור' נחמיה בדבר משמעות הביטוי "בלדתו" בפסוק "נח איש צדיק היה בלדתו": האם נח נחשב כצדיק רק לעומת אנשי דורו, או שזהו אפיון אובייקטיבי. גם אם נסבור כר' יהודה כי צדקותו של נח הייתה יחסית לבני דור המבול, מכל מקום יש להקשות האם גורלו בסופו של דבר היה ראוי?

כדי לענות על כך יש לבחון את התנהגותו של נח בתגובה לציונים ואירועים בחייו. את ציוני ה' לבנות את התיבה (ו:יג עד סוף הפרק) ואח"כ להיכנס לתוכה עם משפחתו ובעלי החיים השונים (ז:א-ה) קיים נח כפי שמעיד עליו הכתוב: "ויעש נח ככל אשר ציוהו ה'" (שם). מתוארים בכתוב רק מעשיו, ואין אזכור של דיבור של נח עם הקב"ה או עם בני דורו.² בסיום המבול נח שולח את העורב והיונה (ח:א-יד) ואז מצווה אותו ה'

לצאת מהתיבה עם כל דייריה (ח:טו-יט). בתגובה מתוארת יציאתו אך לא כתוב שעשה ככל אשר ציווה אותו ה'.

באופן כללי ניתן לומר כי נח מבצע את מה שמצווה אותו הקב"ה בשתיקה ובהשלמה. עיון מדוקדק יותר מראה כי ביציאתו מן התיבה לא פעל נח בדיוק כפי שציווה אותו הקב"ה. בכניסתו לתיבה כתוב: "ויבא נח ובניו ואשתו ונשי בניו אתו אל התבה" (ז:ז), ורש"י מפרש (בעקבות סנהדרין קח ע"ב): "האנשים לבד והנשים לבד לפי שנאסרו בתשמיש המיטה מפני שהעולם שרוי בצער"; בציווי על היציאה מן התיבה אמר אלוקים לנח: "צא מן התבה אתה ואשתך ובניך ונשי בניך אתך" (ח:טז), דהיינו מודגשת הזוגיות (רש"י בעקבות ירושלמי תענית פ"א ה"י), אך בפועל, סדר היציאה מן התיבה אינו כפי שציווה ה', אלא: "ויצא נח ובניו ואשתו ונשי בניו אתו". כפי שנכנסו כן יצאו, ובפרייה ורבייה לא עסקו.

הרב חנוך וקסמן, בעיונו מרחיב הדעת "שרידה ותהיה על צדקותו של נח",³ עומד בהרחבה על בעיה זו ומסביר, בעקבות אברבנאל, כי נח אינו מצייט לרצון ה' ומסרב להחיות את העולם. על צדקותו של נח אומר הרב וקסמן: "הצדקות הזו רלוונטית רק לגבי ציר אחד בלבד - זה המחבר בין האדם לבוראו. היא אינה מסוגלת להתרחב לעולם או לזולת... היא אינה צדקות שיכולה להתעניין בעולם ובתחייתו המחודשת".

פירוש זה מעורר מספר קשיים: א. כיצד יכול נח להיחשב צדיק בציר המחבר את האדם לבוראו, אם הוא אכן מסרב למלא את הציווי האלוקי הניתן לו "פרו ורבו". ב. בדברי חז"ל יש מחלוקת אם יש לראות בחיוב או בשלילה את הימנעותו של נח מלעסוק בפרייה ורבייה עם יציאתו מן התיבה. ר' יהודה טוען שנח עבר על ציווי, ואילו ר' נחמיה אומר שנח הוסיף על הציווי ונהג בקדושה (מדרש רבה פרשה לה א). שיטת הרב וקסמן אינה עולה בקנה אחד עם עמדתו של ר' נחמיה. מכל מקום עומדת בעינה השאלה מדוע לא קיים נח את מצוות בוראו, ומדוע אירע לו כל המתואר עם בנו חם?

הרב אהרון ליכטנשטיין מצדד בגילוי רגישות פסיכולוגית גם בבואנו לחקור ולהבין פרשיות בתורה: "כאשר חסרה רגישות פסיכולוגית, התוצאה היא שהרבה מהתורה - פרשיות שלמות על הדמויות שבהן - אינו מובן כראוי, בבחינת גילוי פנים בתורה שלא כהלכה, ומסורת מדרשית מופלאה מתעוותת לעתים קרובות עד בלי הכר." מתוך רגישות פסיכולוגית כזו אפשר אולי להציע הסבר אחר להתנהגותם של נח ובניו. נראה שנח לא קיים את מצוות ה' לאחר צאתו מן התיבה, לא מתוך מרידה בציווי האלוקי אלא משום שחסר את היכולת לעמוד במשימה זו. למצב זה יכלו לגרום שתי טראומות קשות שעברו הוא ובניו: האחת - השהייה של שנים עשר חודש בתיבה עם כל בעלי החיים שהיו בה, והשנייה - המראות הקשים שראו סביבם ביציאתם מן התיבה, שרידי העולם שחרב במבול. נח לא הצליח להתגבר על שתי טראומות אלה, שבאו עליו ברצף, וכנפגע פוסט-טראומטי לא היה מסוגל להיענות לאתגר של הקמת עולם חדש.

הבה נבדוק את סבירותו של הסבר זה לאור הידע שיש בידינו על טראומה, על תגובה פוסט-טראומטית ועל גורמיה. טראומה הינה חוויה רגשית מכאיבה העלולה לגרום נזק ממשי ומתמשך לתפקודו הנפשי של האדם ולהתפתחותו. אירועים טראומטיים הם מצבים יוצאי דופן של חוסר אונים, מצוקה ופורענות שהאדם חווה אותם ישירות, עד להם, או שומע עליהם, ואשר מסכנים את שלמותו הגופנית ו/או הנפשית של אותו אדם. אירועים הנחשבים לטראומטיים הם: אסון טבע, אלימות קשה, תאונות קשות, מוות או פציעה או מחלה קשה של אנשים קרובים וכן מצבי לחץ הקשורים במלחמה. טראומה יכולה להופיע בעקבות אירוע בודד, סדרת אירועים, או תקופה מסוימת בחיים הנושאת אופי טראומטי מתמשך.⁴

התורה אינה מספרת לנו מה עבר על נח בהיותו סגור שנה שלמה בתיבה, אבל חז"ל כדרכם משלימים את החסר במדרשים ואגדות:

א. המדרש (בר"ר לב) משווה את התיבה לבית כלא: "ויסגור ה' בעדו - ..לשר שקבע דרולמוסיא (=מהומה) שלו במדינה ונטל אוהבו וחבשו בבית האסורין נתן ספרגוס (=חותם) שלו עליו".

ב. במדרש אבכיר נאמר כי במשך שנת המבול לא האירו המאורות לעולם, ודיירי התיבה נאלצו להסתפק באור שהפיקו אבנים יקרות שהיו בה.^[1]

ג. על הפסוק "וימח את כל היקום... וישאר אך נח" (ז:כג), אמר ר' הונא בשם ר' יוסי: "אך – מיעוט שאף הוא היה גונח דם מפני הצינה" (בר"ר פרשה ל"ב).

ד. רש"י בפירושו (ז:כג) מביא מדרש אגדה: "גונח וכהה דם מטורח הבהמות והחיות, ויש אומרים שאחר מזונות לארי והכישו" (ראה מדרש דומה בבראשית רבא פרשה ל: "נח כשהיה יוצא מן התיבה הכישו ארי ושברו ולא היה כשר להקריב קרבן והקריב שם בנו תחתיו").

ה. תיאור ציורי של מנת חלקו של נח בתיבה מוצאים אנו במסכת סנהדרין (קח ע"ב). שם מסופר כי אליעזר עבד אברהם שאל את שם בן נח כיצד עמדו נח ובניו במשימה של האכלת כל היצורים בתיבה? שם השיבו כי צער גדול היה להם בתיבה, ובמשך שנה שלמה הם לא טעמו טעם שינה - "בריה שדרכה להאכילה ביום האכלנוה ביום, שדרכה להאכילה בלילה האכלנוה בלילה". עוד סיפר שם על ברייה בשם זקיתא (יש מפרשים עוף קטן דומה לשליו) שהייתה בתיבה, ונח לא ידע מה מזונה. יום אחד חתך רימון ונפלה ממנו תולעת והזקיתא אכלה אותה. מאז היה נח מגדל סובין במים ומשהתליעה התערובת, הוא האכיל את הזקיתא. היה שם גם עוף בשם אורשינה (לפי רש"י זהו עוף החול שמאריך ימים) שנח הבחין כי נשאר במקומו ולא בא לקבל את מזונו. לשאלת נח מדוע אינו בא לקבל את מזונו אמר לו העוף, שראה עד כמה נח טרוד בהאכלת בעלי החיים ולא רצה לצערו בעניין מזונו. ברכו נח שלא ימות לעולם.^[2]

ו. לתיאורים אלה יש להוסיף את האיסור שהוטל על נח ומשפחתו, לקיים חיי אישות במשך שנה שלמה.

כוונת חז"ל באגדות ציוריות אלה היא לתאר את הקושי והסבל העצום שעבר על נח בהיותו כלוא בתיבה. חז"ל מתארים בעיקר את הסבל הפיזי, אך ניתן לשער את גודל הסבל הנפשי הכרוך בכך.

באשר לטראומה השנייה, את אשר ראה נח כשיצא מן התיבה ניתן לשער בעקבות מראות שבהם חזינו לאחר אסונות טבע כמו הצונאמי, ולהעריך שהמראות שראה נח היו קשים יותר. הדים לכך נמצאים בכמה מדרשים. [3] על מצבו הנפשי של נח מסופר במדרש (בר"ר לד) שהיה מתיירא לצאת מהתיבה שמא יביא הקב"ה מבול אחר על העולם. דרך התנהגות זו אופיינית לנפגע טראומה החושש שהטראומה תופיע שוב. [4]

האם ניתן לאפיין את התנהגותו של נח כתגובה פוסט-טראומטית? על-פי הספרות המקצועית [5] תגובה פוסט-טראומטית היא סינדרום המופיע בעקבות חשיפה לאירוע טראומטי. עיקר התגובה הוא כשל של מנגנוני התמודדות, הגורם לקשיים ולהפרעות בתפקוד האישי, המשפחתי, המקצועי והחברתי. הקשיים עשויים להופיע באחד מהתפקודים הללו או בכולם יחד, והם מלווים בתסמינים (סימפטומים) ספציפיים. הגישה המקובלת כיום טוענת כי כל אדם יכול ללקות בתגובה פוסט-טראומטית, אבל היא שכיחה בקרב מספר סוגי אוכלוסיות וביניהן קרבנות של אסונות טבע. כן נמצא כי חלק מהשורדים מאירועים טראומטיים מושפעים מאירועים אלה בצורה כה חזקה עד שאינם מסוגלים להמשיך באורח חיים נורמלי. לאור הגדרה זו נראה כי תגובתו של נח היא אכן תגובה פוסט-טראומטית.

אחד הגורמים המשפיעים על עצמת התגובה הפוסט-טראומטית הוא מידת חוסנו של האדם ערב החשיפה לאירוע הטראומטי. יש להבחין בין עמידות ספציפית, של אדם שהוכן מראש לאירוע העתיד להתרחש, ובין יכולת עמידה כללית הנבנית ממערכות היחסים החברתיים והבין-אישיים שהיו לאדם לפני התרחשותו של האירוע הטראומטי. בכוחן של תמיכה ולכידות חברתית לסייע ביכולת העמידה של אדם באירוע טראומטי, ואילו תחושת בדידות וניכור פוגעת בעמידותו.

באשר לנח, המבול היה אירוע חד-פעמי בתולדות האנושות. נח אמנם ידע כי הקב"ה עתיד להביא מבול על העולם, אך לא הייתה לו אפשרות להיערך נפשית לתוצאותיו של המבול. גם לקביעה זו יש הדים במדרש. בזהר חדש (נח כ"ח א) [6] מתוארת תגובת נח עם יציאתו מן התיבה:

כיון שיצא נח מן התיבה, וראה את העולם שהוא חרב ונחרב, התחיל ממרר בככי ואומר: ריבון כל העולמים ואדוני האדונים, אתה נקראת רחום וחנון, היה לך לרחם על בריותיך. אמר לו הקב"ה: אי לך רועה שוטה, עכשיו אתה אומר לי כך, ולא אמרת כך בשעה שאמרתי לך 'כי אותך ראיתי צדיק לפני בדור הזה', 'עשה לך תיבת עצי גופר', 'ואני הנני מביא את המבול מים על הארץ'... כל זאת לא גליתי לך אלא כדי שתעמוד לפני בתפילה ותבקש רחמים על הבריות. ואתה, מששמעת שאתה מציל נפשך בתיבה, לא היה אכפת לך בחורבן העולם. בניית לעצמך תיבה,

והצלת עצמך, עכשיו שכבר העולם עומד בחורבנו, אתה פותח פִּיךְ להתפלל ולבקש רחמים? אותה שעה נתבונן נח שעשה שלא כהוגן, שלא התפלל למנוע את הפורענות, לפיכך נזדרז מיד להביא קרבן כפרה על עווננו.

על-פי תיאור זה, מצפוננו של נח ייסר אותו, והוא נתקף רגשות אשמה על שאולי היה בכוחו למנוע את האסון והוא לא עשה דבר. ממדרש זה עולה שנח לא שיער את תוצאותיו ההרסניות של המבול, ואילו יכול היה לצפות אותם, ייתכן שהיה מנסה למנוע את האסון הזה.

באשר ליכולת העמידה הכללית של נח בפני מצבים קשים, אין אנו יודעים הרבה על אישיותו, אך על-פי התנהגותו בכל האירועים המתוארים בפרשה ושחלקם פורטו לעיל, נראה ששתיקתו היא שתיקה "רועמת". [7] אולי היא אופיינית לאדם שאין לו תקשורת טובה עם האוכלוסייה שסביבו. זו גם התמונה העולה מהביקורת שבדברי חז"ל על נח, שלא ניסה כלל להחזיר את בני דורו בתשובה. [8] כאשר אדם בעל אישיות כזו נכנס למשך שנה שלמה לתיבה שהיא למעשה כלא, עם כל החיות והעופות, עובד בה עבודת פרך, אינו ישן שנה שלמה ברציפות, נפגע פיזית ע"י בעלי החיים והתנאים הקשים וגם מתנזר מחיי אישות - עמידותו הכללית נפגעת מאוד, הוא אינו מצליח להשתקם, ומגיב בתגובה פוסט-טראומטית.

מכאן קצרה הדרך להבנת סופו העגום של נח. על-פי הספרות המקצועית, תגובה פוסט-טראומטית יכולה להתפתח על נקלה לדיכאון, או שהלוקה בה יחפש באלכוהול או בסמים מפלט מן ההתמודדות הקשה עם המציאות. [9]

על רקע זה יש לראות את כל התנהגותו של נח לאחר יציאתו מן התיבה - את העובדה שאין הוא עומד באתגר שהטיל עליו הקב"ה לעסוק בפרייה ורבייה ולבנות עולם חדש, ואת פנייתו של לֵיִן ולשכרות. עם זאת נראה כי החלטתו לפנות לדרך היין והשכרות הייתה החלטה מודעת, ובשלב זה הוא לא היה בבחינת אנוס. דבר זה מסתבר מלשון הפסוק המראה על אקטיביות: "ויחל נח איש האדמה ויטע כרם" (ט:כ), וכך גם עולה מדברי פרשנים (רש"י, ספורנו, רמב"ן ואחרים) וכן ממדרשים רבים המגנים את נח על להיטותו אחר היין, ועל כך שמכל הנטיעות שבעולם החליט לטעת דווקא גפן. המדרש (בר"ר לו) מביא את דברי הקב"ה לנח: "מה לך אצל מטע כרמים, לא ע"י יין נקנסה מיתה על אדם הראשון?".

ניצולו של נח על-ידי בנו לאחר שנשתכר (ט:כא-כב) דומה מאוד לניצול לוט השתוי על-ידי בנותיו (וראה בעיונו של הרב וקסמן לעיל שעמד על כך בהרחבה). אם נרצה לראות באירוע זה עונש משמים שניתן לנח, נראה שאין זה עונש על כך שסרב לקיים את הציווי להחיות את העולם החדש, אלא על שהשתכר במודע - "שתה שלא במידה ונתבזה" (בר"ר לו ד).

* מוקדש באהבה לבננו אלחנן דוד ורעייתו צורית לרגל הולדת בנם (נכדנו) הבכור מעין שלום נ"י .
1 מ' כשר, תורה שלמה, הוצאת בית תורה שלמה, ירושלים תשנ"ב.
2 לשתיקותיו המתמשכות של נח תהיה התייחסות בהמשך המאמר.

<http://www.etzion.org.il/vbm/archive/11-parsha/02noach.rtf> 3

<http://www.natal.org.il/trauma.html> 4

1] מובא בתורה שלמה לרב מ' כשר, ובאגרות היהודים של ל' גינזבורג, ר"ג תשכ"ו.

2] ראה עור בספר הישר, נח טז:א-ב.

3] פרקי דר' אליעזר כ"ג, במדרש מסופר כי העורב שנשלח על ידי נח לא חזר כיון שהוא מצא נבלה בראשי

ההרים וישב לו על מאכלו. ראה גם בראשית רבא כח, ג; תנחומא בובר בר' 19.

<http://www.helpguide.org/mental/post-traumatic-stress-disorder-symptoms-treatment.htm> 4

Post-traumatic stress disorder (PTSD) 5

מובא באגרות היהודים. 6

7] הרב וקסמן נדרש לשתיקה זו בעיונו המוזכר לעייל.

8] לכאורה ניתן לטעון כי נח כממציא המחרישה (ראה בראש המאמר לעייל) היה מעורב עם בני דורו

וחברותי, אולם לדעתי אין הדבר כן. המצאת מחרשה מעידה על יכולת טכנית גבוהה התואמת את היכולת לתכנן ולבנות את התיבה. אך אין קשר או התאמה בין יכולת טכנית ובין יכולות חברתיות.

[9] http://www.helpguide.org/mental/post_traumatic_stress_disorder_symptoms_treatment.